

UDK 821.511.161(=163.4*3).09

821.411.21(=163.4*3).09

821.222.1(=163.4*3).09

Originalni naučni rad

Original scientific paper

Adnan Kadrić

PROBLEM TEORIJSKOG DEFINIRANJA AUTOBIOGRAFSKOG DISKURSA/ŽANRA U STARIJOJ BOŠNJAČKOJ LITERARNOJ TRADICIJI NA ORIJENTALNIM JEZICIMA I POZICIJA AUTORSKOG SUBJEKTA U AUTOBIOGRAFIJAMA ALI-PAŠE VARVARIJE I ALIJA RIZAA STOČANINA

U istraživanju rukopisa Bošnjaka muslimana na orijentalnim jezicima u bosanskohercegovačkoj književnoj kritici koriste se različiti pristupi, počev od filološkog i književnohistorijskog pa sve do književnoteorijskog pristupa, pri čemu se često sreće sa različitim problemima na razini razumijevanja suštine poruke djela. Današnja teorijska literatura sve više teži potiranju uvriježenih granica žanrova, a osobnost autora kao subjekta djela do kraja je relativizirana. Iako je pojam autobiografije naizgled jednostavan za razumijevanje, u teoriji književnosti postoji nekoliko tumačenja ali i problema. U proučavanju autobiografija bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima srećemo se sa nekoliko zanimljivih natuknica u književnoj kritici, što je, ipak, nedovoljno za pravilno razumijevanje i teorijski opis navedenog fenomena. U književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima poseban problem stvara i osoben način poetske konceptualizacije autorskog subjekta u tekstu, što uz manire prenaplašene autoreferencijalne naravi određenih poetskih vrsta današnjem književnom historičaru i kritičaru otežava recepciju već prilično usloženog pojma poetske i biografske autoreferencijalnosti. Tim se problemima, u granicama teorijskog definiranja nekih važnijih problema u spomenutoj oblasti, bavi i ovaj rad.

Ključne riječi: starija bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima, autobiografija, diskurs, autorski subjekt, Ali-paša Varvari, Ali Riza Stočanin

1. UVODNE NAPOMENE

Autobiografski žanr u širem smislu u starijoj bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima ostao je u brojnim književnohistorijskim i teorijskim studijama negdje na području između hipotetički jasnije ograničenog i definiranog historijskog i fikcionalnog žanra, ili zbog „nedovoljne“ faktografske historičnosti, poetičnosti ili, pak, zbog neuobičajenih referantnih tačaka unutar svijeta književnoga djela koje jasno izdvajaju klasičnu autobiografiju od ostalih žanrova. Dakako, autobiografije se razlikuju među sobom, po stepenu i po načinu iskazivanja autoreferencijalnosti, manje ili više kombinirajući elemente stvarnosti ili fikcije, ali i po nekim formalnim jezičkim i strukturalnim osobenostima. Različite su i forme i vrste strukturiranoga autobiografskog diskursa, počev od kraćih autobiografskih crtica, poema, pripovjedaka pa sve do većih autobiografskih djela. Iako su neki teoretičari postavljali uvjet za autobiografiju da mora biti pisana u prozi, od takvih ograničenja se odustalo, jer sam način iskazivanja određenog diskursa u prozi ili stihu ne utječe suštinski na promjenu žanra u smislu definiranja nužnih autobiografskih referantnih tačaka u tekstu ili razvijanju same ideje da se piše autobiografski tekst kao takav. O tome nam svjedoči i historija bilo koje književnosti na svijetu. U obradi klasičnih autobiografija bosanskohercegovačkih autora na orijentalnim jezicima u ranom i kasnom novovjekovlju često su se koristili književnohistorijski i filološko-pozitivistički pristup, uz elemente književnoteorijske analize, a u nekim aspektima analize i antropološko-povijesna metoda interpretacije klasičnoga teksta, ponajviše zbog želje autora da takvu vrstu tekstova prvo predstave, filološki obrade, prevedu u jezik šireg kruga savremenih čitatelja, te da te tekstove pokušaju kodirati na način njihovog lakšeg slaganja u postojeće klasifikacije starije književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

2. TEORIJSKI OKVIR: POKUŠAJ RAZUMIJEVANJA AUTOBIOGRAFSKOG ŽANRA I FIGURE U KLASIČNOJ KNJIŽEVNOSTI NA ORIJENTALNIM JEZICIMA

U našoj analizi nužno odvajamo fenomen autoreferencijalnosti nenarativnih poetskih vrsta u divanskoj književnosti Bošnjaka od autobiografskog žanra u užem smislu, temeljeći takav pristup na poznatoj definiciji granica i ograničenja autobiografije u književnoj kritici i teoriji. Premda bi se svaki divan u književnosti na orijentalnim

jezicima, zbirka strukturalno uređenih pjesama, uključujući i divane Bošnjaka, mogli u metaforičkom smislu smatrati nekom vrstom „duhovnih autobiografija” pjesnika, sa izuzetno naglašenom autoreferencijalnošću mahlasa, pjesničkog pseudonima, osobito u gazelima, ipak, u književnokritičkom i teorijskom smislu, naglašena autofikcionalnost poetike takvih pjesama ne mora se uvijek odnositi na opis života samog autora, a svakako ne slijedi prepoznatljivu linearnost autobiografskog diskursa u smislu postupnog i prepoznatljivog razvoja radnje ili opisa razvoja duhovnog stanja pjesnika.

Fluidne su granice autobiografskog žanra u klasičnim književnostima na orijentalnim jezicima, uključujući i stariju bošnjačku literarnu tradiciju na orijentalnim jezicima. Odveć je jasno da autobiografija u širem literarnom smislu, kao „krovni termin”, tzv. *umbrella term* – termin kišobran (usp. Kadar, Marlene 1992: 20) često prekriva skupove literarnih tekstova, i u stihu i u prozi, čak i manje autobiografski strukturirane, manje tematski unificirane i manje retrospektivno orijentirane, kao što su, npr. memoari, dnevničke bilješke i zapisi, pisma iz jednog životnog perioda hronološki povezanog u prvom licu, putpisi, epistolarni narativi i autobiografski fragmenti. S druge strane, žanrovske konfiguracije u stalnoj su mijeni i u bliskoj vezi sa osobenostima razvoja literarne tradicije u određenim književnim epohama i kulturo-loško-civilizacijskom semiotičkom kontekstu.

U književnoj teoriji i historiji svjetske književnosti najčešće se za početak pisanih europskih autobiografija uzimala autobiografija svetog Augustina u 12. stoljeću, a sama tradicija pisanja autobiografija, i zbog toga, vezala za kršćansku kulturološku tradiciju. (Reynolds, Kristen 2001: 21).

No, autobiografska djela u orijentalnoj autobiografskoj tradiciji, kao što je *Muqiz mina d-dalāl* od Muhammeda al-Ghazzālīja (u. 1111), skreću pažnju na odvojene tokove razvitka autobiografije i autobiografskog diskursa i autoreferencijalnih autobiografskih narativnih figura koji su vodili tradiciju od drevnog perzijskog i antičkog grčkog poimanja značaja pisanja u prvom licu jednine, koja je kroz odgovarajuće kulturološko-semiotičke (re)semantizacije ponovo dobijala na značaju. Sličan je slučaj sa autobiografijama Usāme ibn Munqīza (u. 1188) i Abū Šamāa (u. 1268) koje su pobudile značajnu pažnju književnih kritičara, ali i skrenule pažnju na brojna pitanja važna za razumijevanje autobiografskog diskursa kako u europskim tako i u književnostima na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Autobiografski žanr je u nekim narativnim djelima zapravo neka vrsta biografskoga podžanra dok je u drugima sastavni dio pisanja o sebi na način da se skrene pažnja na autora određenog djela ili da se autor „upiše” u literarnu tradiciju zajedno sa ostalim njenim

literarnim baštinicima. Stoga, različite vrste autobiografskog žanra ili autobiografskih narativnih figura ili cjelina unutar drugih djela nastaju najčešće kao posljedice slijeđenja određenih općih biografskih arhetipova u orijentalnoj pisanoj tradiciji (sīra, ṭabaqāt, ḥabar, tarğama, manāqib), a na sličan način se ta situacija preslikava i u literarnoj tradiciji Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

3. GRANANJE AUTOBIOGRAFSKOG ŽANRA U KNJIŽEVNOSTI BOŠNJAKA NA ORIJENTALNIM JEZICIMA

Teško se može pratiti linearni razvoj autobiografskog žanra kroz stoljeća u književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima i zbog osobitosti samih tekstova uz koje se vrlo često vezuje autobiografija, ali i zbog drugih razloga. Samo je naizgled lakše pratiti razvitak određenog klasičnog žanra u kasnijoj fazi popularizacije pismenosti u društvu, nakon masovnije upotrebe štampanih tekstova, kao i zbog utjecaja nekih evropskih literarnih tradicija na razvoj književnih škola unutar određenih krugova društva, a u kontekstu prirodnog evolutivnog razvoja osmanskog intelektualnog miljea i pismenosti u najširem smislu te riječi. No, u ranijem periodu autobiografske cjeline, poglavlja i samostalna djela razvijaju se prema ugledu na postojeći literarni repozitorij šireg kruga orijentalno-islamskih literarnih tradicija. Dakako, sil i struktura djela ovisila je o namjeri ali i sposobnosti autora da na odgovarajući način ispriča svoju životnu priču u prvom licu jednine, bilo da se radi o proznom ili poetskom tekstu.

Svijest o autorskom subjektu unutar starije bosanskohercegovačke literarne tradicije prisutna je od najstarijih tragova pismenosti, od srednjovjekovlja do kraja te pretpostavljene periodizacijsko-stilske epohe. Što se tiče književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, svijest o sebi unutar književnog teksta primjetna je još u kasidi Jakub-paše Bošnjaka koju je napisao 1493. godine, nakon što je izašao kao pobjednik u Krbavskom boju. Također i u uvodnim dijelovima kronika Nasuha Matrakčije Bošnjaka na početku 16. stoljeća autor skreće pažnju na sebe. Gotovo u svim većim djelima prisutni su autobiografski dijelovi, cjeline ili poglavlja.¹

¹ Neki autobiografski fragmenti i Petoknjižju (*Hamsi*) sarajevskog pjesnika i pisca Muhameda Nergisija Sarajlije, kada se uporede sa bilješkama iz tezkira, pokazuju visok stupanj podudarnosti i vjernosti, oni nisu u cjelini strukturirani kao „personalni narativ u 1. licu jednine”, tako da ih ne razmatramo kao autobiografska djela, bez obzira na kičeni literarni stil u djelima. Zbog osobitog načina kodiranja teksta i pozicije tesavufskog pjesnika ovdje se nećemo detaljnije baviti autobiografskim poglavljima Derviš-paše Bajezidagića, Ahmeda Valija Novopazarca i Hasana Zijajija Mostarca.

a. AUTORSKI SUBJEKT U AUTOBIOGRAFSKOM DISKURSU

U ovom radu želimo se malo više koncentrirati na pitanje pozicije autorskog subjekta u autobiografskom diskursu bosanskohercegovačkih pjesnika na orijentalnim jezicima. Usput ćemo nastojati skrenuti pažnju, onoliko koliko to potreba analize iziskuje, na neke zajedničke fenomene teorijske naravi u autobiografskim djelima i autoreferencijalnim poglavljima i fragmentima na počecima dugih narativnih mesneviya bosanskohercegovačkih autora na orijentalnim jezicima. Autobiografski diskurs, odnosno djelo, mora sadržavati minimum traženih estetskih karakteristika kako bi ga se mogalo analizirati kao književno djelo.

Koncentrirat ćemo se, prije svega, na dvije hipotetički najudaljenije tačke/granice tekstova u literarnoj prezentaciji autorskog subjekta u tekstu, važne za identifikaciju i definiranje autobiografskog diskursa, kako slijedi, na:

- a) literarne tekstove bliže kolektivnom historijskom kroničarskom narativu, i
- b) tekstove koji u konceptu struktuiranja afirmiraju više individualni, subjektivni doživljaj vlastite sudbine.

Stoga smo za analizu odabrali dvije autobiografske poeme koje sadrže takva obilježja u najvišoj mjeri, kao što su: 1) Autobiografija Varvarija Ali-paše, i 2) Autobiografija Alija Riza-bega Stočanina.²

Temeljna razlika između dvije navedene autobiografije leži u konceptu pisanja i odnosu prema čitateljskoj publici. Na razini recepcije promatra se suodnos književnosti i zbilje u različito motiviranim autobiografskim tekstovima u širem smislu.

Biografija Varvarija Ali-paše (Maqālāt-i Vārvārī)

Svijest o sebi, o vlastitom „ja” i u povijesnom kontekstu i u literarnom tekstu pokazuje još krajem 16. i početkom 17. vijeka Varvari Ali-paša u svojoj sthovanoj autobiografiji (*Maqālāt-i Vārvārī*), opisujući u stihu, prilično sažeto, vlastiti životni put iz jednog malog sela kod Prozora do pozicije rumelijskog beglerbega, ali i do drugih vrlo važnih pozicija u tadašnjoj osmanskoj administraciji. Ostaje uvijek otvoreno pitanje šta bi se trebalo zapravo u autobiografiji prezentirati čitateljima, odnosno šta su granice autobiografskoga žanra. Iako Varvari Ali-paša iznosi svoju autobiografiju sažeto u 177 distiha, u formi narativne mesneviye, moderni čitatelji

² Zbog precizirane teme analize, ovdje se nećemo detaljnije baviti ni dužim autobiografskim mesneviyama koje su čak i složenije strukture.

ostaju uskraćeni literarnih diskursa, osobene literarne strukture i stiliziranih metafora u tekstu kakve se očekuju u literarnim djelima osmanskog ranog novovjekovlja i u Bosni. Iako se donekle može prihvatiti pretpostavka da je „zanimljivost priče u autobiografiji važnija je od ljepote izričaja” (Grgić 2016: 191), treba nampomenuti da je čak i pojam „zanimljivosti priče”, osobito kad se radi o tekstovima iz prošlosti, prilično relativiziran sa historijskog aspekta, dok je sa literarnog aspekta osobito sižejno oblikovanje teksta jedan od ključnih elemenata pri svakoj estetskoj analizi autobiografskoga teksta.

U biografiji Varvarija Ali-paše srećemo se sa nekom vrstom „literarnog iznevjeravanja” horizonta očekivanja čitalaca književnih tekstova. Naime, dlelo Varvarija Ali-paše više je memoarskog karaktera, odraz težnji viših slojeva društva da pišu tekstove za šire mase, sa što manje subjektivnih opservacija i sa što više podataka o događajima i činjenicama po kojima su prepoznatljivi. Tako se može reći da više zanimljivih subjektivnih, osobnih detalja iz života Varvarija Ali-paše doznajemo od Evlije Čelebija nego od samog autora „maqalata” koje slobodnije možemo prevesti kao „priče memoari”. S druge strane, sama poema je prepuna linearno predstavljenih podataka o životu Varvarija Ali-paše, iz pera autora koji piše o sebi, ali na način da pruži što više elemenata za historijsku kontekstualizaciju svoje ličnosti, te je kao takva prilično zanimljiva historičarima. Dakle, u ovom slučaju pažnju privlači interpretacija autobiografskoga teksta kao jednog od izvora za proučavanje života poznate povijesne ličnosti. Čitatelj koji je navikao na estetske stilizacije klasičnog literarnoga teksta ima dojam da u tekstu navedene autobiografije donekle nedostaje literarne kreativnosti, kako u upotrebi metaforičkih i drugih sredstava poetizacije teksta, tako i u konceptualizaciji autofikcijskih literarnih elemenata, iako je taj dojam pomiješan sa sviješću o značaju spomenute stihovane autobiografije za historijska istraživanja. Dakle, prilikom analize historiografski orijentirane stihovane autobiografije kod savremenog čitatelja javlja se niz problema definiranja samog pojma literarnog životopisa i pojma vjernosti autobiografskog teksta. Naime, čini se da se pojam autobiografije u rječničku literaturu uvodi pri kraju 18. stoljeća više po ugledu na historiografske odrednice stiskog izraza životopisa nego po uzoru na literarno orijentirane autobiografije kakve postaju popularnije u određenim literarnim krugovima već od početka 19. stoljeća. Ni danas nema konsenzusa između historičara i književnih teoretičara po pitanju vjernosti autobiografskom diskursu i pitanju predstavljanja autorskog subjekta u tekstu. Tako se odsustvo fikcije u pisanju autobiografije kod historičara tumači većom autentičnošću i vjerodostojnošću samoga djela. S druge strane, veća se pažnja u

klasičnoj historiografiji posvećivala autobiografijama kraljeva i vladarskih ličnosti a manje autobiografijama običnih ljudi, ljudi srednjeg staleža, žena ili djece. Takva je tendencija bila dominantna u ranoj novovjekovnoj historiografskoj tradiciji, što potvrđuje zašto su koncepcija, struktura i stil pisanja stihovane biografije Varvari Ali-paše ponuđeni na način kako je prezentiran sadržaj u djelu *Maqālāt-i Vārvārī*.

Stoga, pri analizi autobiografičnosti i stepenu autofikcijske literarne kreativnosti u starijoj bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima treba ukazati i na autorsko implicitno ili eksplicitno tematsko definiranje podvrste autobiografije unutar „terminološkog kišobrana” autobiografskoga žanra. Naprimjer, Varvari Ali-paša svoje djelo naziva *Maqālāt-i Vārvārī* – Varvarijevi govori/ riječi, Nargisi svoje djelo naziva *Munše 'āt-i Nergisī* - Nergisijeve stilizirane epistole, Ali Dede iz Dobora – *Tārīḥnāma* – Kronika, a Hurremi Mostarac *Ser-encām* – doživljaj, sudbina. No, način pisanja ovisi i od namjere autora kako i šta zaparvo želi prenijeti čitateljima iz svog vlastitog životnog iskustva. Budući da Varvari Ali-paša i Hurremi Mostarac žele faktografski kroz stihove zabilježiti neke važnije događaje čiji su učesnici sami bili, stil u njihovim poemama međusobno je sličan, a odražava namjeru autorskog subjekta tog vremena da svoje iskustvo, makar i faktografsko, prenese stiliziranom poezijom. Zbog težnje za historijskom vjerodostojnošću, stil je prilično oslobođen od lirskih metafora i stiliziranog govora.

Tekst slijedi kronološki princip, ima čvrstu unutarnju povezanost, prepoznatljiv izvještajni ton sa izvjesnom dozom osobnog stava prema djetinjstvu, ali, ipak, u sjeni brojnih faktografskih činjenica. Početak je u skladu sa tradicijom pisanja osmanskih mesneviya. Opis svoga putovanja kroz devširmu, od Bosne do sultanove palače, Varvari iznosi neposredno, odmjereno i uz dužnu pohvalu sultanima i ostalim uglednicima u Carstvu. Kada piše o svojoj službi i odgoju na Dvoru, u Bjujuk Odi, on kaže da je tu boravio deset godina „zadovoljna srca”. Kad je postao sokolar, boravio je često u blizini sultana koji je volio lov pomoću sokolova. Varvari Ali-paša piše biranim riječima o svom sokolu kojeg je dresirao, ponosi se njime jer je tog sokola zbog njegove vještine zavolio i sam sultan. Slijedi opis raznih događaja na Dvoru na kojem se nalazio i Varvari Ali-paša, zatim pohod na Hotin, povratak u Istanbul, odlazak u Damask, Egipat, Bagdad, Mosul, Kipar, Adanu, Dijarbekir, Revan, Tebriz, Manisu, Bolu. Opis bitaka u autobiografiji Varvari Ali-paše slikovit je i živ. Slike su prepoznatljive, jezik kitnjast, ekspresivan i šabloniziran poput jezika poznatih kroničara.

*Svako koplje u ruci postade aždaha
Probi grudi neprijatelja poput noža*

*Poredaše do polja, do puste zemlje, posječene
glave neprijatelja, sve u hrpu uvezane
I ta mjesta, od ranog jutra, baščom lala postadoše
s glave kizilbaša crvena krv po zemlji teče
Krik neprijatelja do neba se diže
Svijet ispuni vapaj „aman, pomoz Bože”.
(MVA 93-96)*

Po stilu opisivanja bitki Varvari Ali-paša donekle podsjeća na Ali-bega Širija Hercegovića i Nasuha Matrakčija Bošnjaka. Razlika je u tome što su Širi i Matrakči pisali uglavnom biografije a Varvari Ali-paša autobiografiju. Opisuje i događaj kad je ranjen prilikom osvajanja bagdadske tvrđave. Varvari nedvojbeno iskazuje pokazuje namjeru da želi iza sebe ostaviti autobiografiju. Boraveći u Boluu i razmišljajući o sebi, „prisjećao se svojih doživljaja po svijetu”. Mehmed-paša je zamolio za Ali-pašino postavljenje za valiju Bosne.

*Nakon četrdeset i tri godine stigoh tamo ja
I uskliknuh – želja mi se ispunila (Maqālāt, 169)*

Razlog za sreću bio je „povratak u domovinu”. Za razliku od njegovog zemljaka Muhameda Hevajia Uskufija, Ali-paša ostaje zahvalan državnoj upravi bez ostatka i bez bilo kakve kritike tadašnje situacije u društvu. Zanimljiv je završetak Ali-pašine autobiografije:

*Napisan je jedan hiljaditi dio pustolovine
Da se onaj koji je gleda ne dosađuje. (Maqālāt,177)*

Na taj način Ali-paša pokušava ponuditi jedno od objašnjenja zašto je njegova autobiografija pisana sažeto i kratko. Zapravo, veći dio poeme Varvarija Ali-paše pisan je u stilu klasične osmanske kronike, iako se u opisu nekih bitaka srećemo i sa fragmentima naglašenije poetske stilizacije, odnosno sa većim stupljem slikovitog iskaza. S obzirom na sažetost opisa i spominjanje velikog broja događaja iz vlastitog života, autobiografija Varvarija Ali-paše ima relativno mali broj deskriptivnih komentara manje važnih događaja. On hvali svakog sultana kod kojeg je bio. S obzirom na vremensku konfiguraciju autodijegetičkog pristupa naraciji, kod Varvarija Ali-paše zapaža se linearnost i povezanost vremena i mjesta po uzročno-posljedičnom nizu/slijedu dok kod Alija Riza-bega Stočanina dolazi više do izražaja metaforička relativizacija autobiografskog diskursa u pogledu preciziranja vremena i mjesta

vršenja radnje. Glavni lik i autor djela ista su osoba, a pripovijedanje je u prvom licu. Metakomentari u djelu integralni su dio tradicije, bez poigravanja sa porukom djela, sastavni dio i identiteta autora i povijesno-kulturološke tradicije kojoj autor pripada.

Savremenik Varvarija Ali-paše i također pisac autobiografskih poglavlja u svojoj kronici bio je i Aga-dede Doborac. Za razliku od stihovane Ali-pašine autobiografije, koja je jednotematska i usredištena na opis životne sudbine pisca, struktura djela Ali-dede Doborca složenija je i svako poglavlje može predstavljati zasebnu narativnu scenu.³ Jasna je i pozicija autorskog subjekta. Na samom početku djela Aga-dede piše: *Počeh kroniku da pišem / da je sredim u formi knjige // u toj knjizi da objasnim stanje / i o drugim stvarima da kažem nešto detaljnije // odakle potječem i ko od moga roda je / odakle moj djed dođe, otac moj ko je //* (Maqalat, 1-3, usp. Sokolović, 1972: 14). Također piše sljedeće i o povodu pisanja (sebeb-i te'lif) nekih memoarskih dijelova knjige, a u poglavlju gdje hvali Ibrahim-bega, jednog od najznačajnijih utemeljitelja naselja Odžak u prvoj polovini 17. stoljeća: *U knjigu upisah ugledne i gospodu / kako bi cijenili knjigu moju // kad knjigu dobiju, da se rasonode / i saznaju ponešto iz historije // i neka me se trajno blagoslovom sjete / jdnog siromaha, mene // skromnog i s puno nedostataka / kako bih u njihovo okruženje imao pristupa // svi bi da mi prijateljstvo ponude / poštovanje veliko, preko sposobnosti moje // za djecu isposlovah službe ...* (usp. Sokolović 1972:22)

Kao što se vidi, u autobiografskim memoarima načešće se uočava tzv. eksplicitni „autobiografski sporazum”, kao što de uočava i kod Varvarija Ali-paše. Autobiografski sporazum podrazumijeva svijest autora o potrebi da se čitateljima obrati u formi autobiografije.

Autobiografija Ali Riza Stočanina

S druge strane, Ali Riza-beg Stočanin svoje narativno djelo naziva pojmom sergüzešt - pustolovinom, avanturom, preživljenim nedaćama. Navedeno djelo u stihovima pisano je u 19. vijeku i nosi stilske, tematske odlike i koncepciju literarnih strujanja i vremena u kojem je autor živio.

³ Uvodna poglavlja daju neke zanimljive informacije o utvrdi Doboru, o selu Jakešu, te o Odžaku i Modriči na početku 17. stoljeća. Gledajući djelo u cjelini, ono se sastoji iz dva dijela, prvi dio je memoarsko-autobiografski dio a drugi je pisan u formi kronike, sa zanimljivim autorskim komentarima. Prvi dio rukopisa sastoji se od brojnih detalja, autor je svjestan svoga čina pisanja, on je svjestan i kruga potencijalnih čitatlja, kao i njihovih mogućih reakcija na njegove kvalifikacije unutar uvodnih memoarsko-autobiografskih poglavlja.

Mir Ali Riza-beg Stočanin pisac je stihovane pustolovne autobiografije (*sergüzeštname*). Djelo je poznato pod nazivom *Sergüzešt-i Istolçevî / Životopis Stočanina*. Jedno je od rijetkih djela ovog žanra rimovanih satiričnih životopisa u bošnjačkoj književnosti na osmanskom jeziku u 19. stoljeću. Djelo je napisano 1272/1855-56. godine, a već nešto više od dvije godine nakon toga isto djelo je štampano u Istanbulu.⁴ Ali Riza-beg vodi porijeklo iz poznate porodice Derviš-bega Stočanina (*bu 'āciz-i nā-tüvān Eyālet-i Bosna 'da kā'in Hersek sancāğında vāqi' qaşaba-i Istolçe 'de hānedān-i qadīmden Dervīş Beg 'üñ sulbinden*) - ... *ovaj nemoćni i bespomoćni od potomaka je Derviš-bega, stare plemićke porodice iz kasabe Stolac koja se nalazi u Hercegovačkom sandžaku, u Bosanskoj ejaletu*. Jedno vrijeme bio je pisar, a potom i lični sekretar hercegovačkoga valije Ali-paše. Autobiografija Mira Alija Riza-bega Stočanina sastoji se od proznog uvoda i 202 bejta (404 stiha).

Stihovana autobiografija *Sergüzešt-i Istolçevî* Alija Riza-bega ima 17 poglavlja. Narativna tehnika kod Alija Riza-bega uključuje više naratora. Pripovjedač je čak i „glas” iz svijeta nevidljivoga (gajba), a povremeno sa kao poseban pripovjedač javlja i personificirani pjesnikov razum. Likovi i mjesta preuzimaju se iz stvarnoga života. *Životopis* Alija Riza-bega Stočanina sadrži i vrlo zanimljiv motiv u orijentalnim književnostima: *motiv ostvarenja istinitoga sna*. Motiv sna čest je u književnostima na orijentalnim jezicima. Ali Riza-beg je sanjao san u kojem mu se ukazala vijest o tome da će ozdraviti. U javi je, također prožet istim nadahnućem, vidio i bolnicu koju je sagradila Valide sultanija za nevoljne i siromašne. Sve što je u snu vidio, isto je vidio i kad se probudio iz sna, u javi. Ljekari su izliječili pjesnika. No, pjesnikova radost zbog ozdravljenja nije se ni stišala, a već su ga na vratima bolnice, na samome izlazu, čekali povjerioci koji su mu posuđivali novac za liječenje. Opis je prilično ekspresivan:

*U vrijeme kad iz bolnice izaći treba
Moj gospodine što čitaš, posve zdrav dođoh ja
Odbačena bi prepreka/bolest tjelesna
Ali dođe bol duševna
Sa četiri strane zajmodavci navališe
Gle, na me navališe i nemoćnim me učiniše
Srce pogođeno postade zbog prodavca povrća
Briga kasapina - na mojoj glavi mesarska satara...*

⁴ Dva su poznatija štampana primjerka ovog djela koja se spominju u literaturi: a) *Sergüzešt-i Istolçevî* - İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüp-ha-ne-si OE 570, 1272. H. / 1855. godine; b) *Sergüzešt-i Istolçevî* - İstanbul Üniversitesi Mer-kez Kütüphanesi İbnü l-Emin Koleksiyonu - 1136, No: 17639.

Poema predstavlja vrlo zanimljiv kritičko-satirički opis ljudske naravi, sa elementima karnevalizacije poetskog diskursa i vrlo je važna za formiranje ukupne opće slike unutarnjeg svijeta starije bošnjačke pripovjedne književnosti na orijentalnim jezicima.

4. NEKA TEORIJSKA RAZMATRANJA

Formalna obilježja autobiografskog diskursa, izuzev općepoznatih odrednica, vrlo su raznolika i neujednačena u današnje vrijeme i u klasičnom periodu pismenosti u osmanskoj Bosni. Stoga je vrlo teško odrediti granice žanra, a kamoli pisati o pravolinijskoj historiji razvitka autobiografskoga žanra. Pisanje o sebi, odnosno potraga za *jastvom* u literarnim tekstovima iz povijesti vrlo često vode ka implicitnoj priči o kulturološkom identitetu. Stoga povjesničari takve tekstove žele čitati kao historijske autobiografije. Neki povjesničari žele posmatrati autobiografije kao historijske tekstove pojedinaca o sebi sa jasnom porukom i namjerom implicitne reprezentacije kolektivnog identiteta u određenom povijesnom razdoblju. S pozicije autorskog subjekta uvijek se može pretpostaviti namjera autora da se opiše određeni period života u prvom licu jednine koja bitno određuje pristup tekstu, a sa pozicije recepijenata, zbog velikih mogućnosti kombinacije autoreferencijalnih stvarnih ili fiktivnih opisa, narativnih i nenarativnih cjelina, autobiografski žanr se najčešće razumijeva kao otvorena narativna figura sa dominantnom odlikom naracije u prvom licu jednine. Autobiografizam se definira kao tendencija da se vlastiti život opiše svojim riječima a autobiografija je rezultat takvog nastojanja. Pisanje o sebi odvija se na različite načine i u različitim kontekstima u pisanim tekstovima u prošlosti. Vrlo često se ne određuje ni opseg minimalnog teksta koji mora sadržavati autobiografija, tako da je prilično teško postaviti precizne odrednice autobiografije kao žanra i u tom pogledu. Problem se usložnjava kad se pokušava odrediti proces/ stupanj *narativizacije* u autobiografskom diskursu, *fikcionalizacije* sadržaja ili formalne *tekstaulizacije* autobiografskog diskursa koji kani (p)ostati zatvoreni značenjski sistem. Moglo bi se slobodnije reći kako pojedini autobiografski elementi u strukturi složenih poetskih ili prozних djela u starijoj književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima predstavljaju autobiografsku figuru slikovitog izraza ili pozicije autoreferencijalnog usredištenja radnje ili emocija u prvom licu jednine. Neke od tih autobiografskih „figura” slikovitog izraza sadrže tek autobiografske nagovještaje ili fragmentizirane opise, dok neke figure obiluju sadržajnijim narativnim detaljima vrlo važnim za

definiranje autobiografskog diskursa u cjelini. Katkada su ti detalji jedini, najdetaljniji ili najprecizniji izvori za proučavanje biografije određenih pjesnika.

U epskim mesnevijama i proznim kronikama Bošnjaka na orijentalnim jezicima autobiografske naravi nadvladava princip historiografsko-dokumentari-stičkog svjedočanstva⁵ o preživljenim događajima, dok u drugim vrstama, najčešće u lirici i satiri, „književno svjedočenje”⁶, često poprma ona obilježja autofikcionalnosti koja naglašavaju osobni doživljaj i stav prema određenom, vlastitom životnom iskustvu. No, i svjedočenje, ukoliko nije simboličke naravi ili izneseno na osnovu fiktivne zamisli, obavezuje na izvjesnu vjerodostojnost.

Svjedočanstvo u autobiografskom diskursu obično odražava kolektivni ukus i kriterije građenja teksta, dok književno svjedočenje ovisi i od komunikacijskih situacija ali i od namjere samog autora. Međutim, postoje djela u starijoj književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima koja su pisana u formi kronike u trećem licu jednine a u kojima se sasvim jasno prepoznaju autobiografske referance, doživljaj ili stav autora iskazan kroz fiktivne junake djela. Takvo je djelo *Knjiga o čudnovatim događajima* Rašid-bega Beograđanina u kojem opisuje neke događaje koji su se njemu desili, ali kroz usta fiktivnog junaka, jednog od dvojice koji pričaju priču o teškom stradanju muslimanskog stanovništva sredinom 19. stoljeća u šest nahija zapadne Srbije i u Beogradu. No, ipak, prevladava potreba za iznošenjem svjedočanstva, bez obzira na emotivni odnos autora prema određenim događajima, dok se autobiografski diskurs stavlja potpuno po strani, a nadjačava glas kolektiva i klasični historiografsko-didaktički stil pripovijedanja. S druge strane, Aga-dede iz Dobora⁷ u uvodnom dijelu svoje kronike (*Tārīh-nāme*) piše detaljno i o svom životu, o svom porijeklu, mladosti i napredovanju u službi. Pošto i kronike na osmanskome jeziku spadaju u tzv. angažiranu literaturu, stil pisanja autobiografskih cjelina unutar kronike Aga-dede Doborca također također odgovara stilu pisanja klasičnih osmanskih kronika.

Ako bi se pokušalo dokučiti koji su to ponavljajući prototipski/ arhetipski oblici/forme u autobiografskom diskursu u starijoj književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, bilo bi potrebno ustanoviti u kojim se klasičnim literarnim formama na orijentalnim jezicima koriste određeni motivi iz opće kulturološke tradicije i na koji način dolazi do modifikacije istih u djelima uzorima. Tako bi se,

⁵ Svjedočanstvo, u smislu preuzimanja obaveze svjedoka određenih događaja, obavezuje autora na vjerodostojnost odvijanja same radnje.

⁶ Pod književnim svjedočenjem ovdje podrazumijevamo, prije svega, moralne aspekte, osobno iskustvo zapisivanja i osobni stav o nekim važnim ili manje važnim događajima koji su se desili.

⁷ Dobor u blizini Modriče.

zapravo, autobiografije mogle vrednovati u odnosu na djela uzore, odnosno literarnu školu kojoj pripada određeni model pisanja narativnih djela. Klasične autobiografije kod Bošnjaka javljaju se po uzoru na klasične pisce autobiografija u široj orijentalno-islamskoj kulturološkoj tradiciji, dok se autobiografski diskurs nekih autora u 19. stoljeću, kao što je to slučaj sa djelom Alija Riza Stočanina, može promatrati iz posve drugačijeg literarnog konteksta. Naime, u njegovom autobiografskom diskursu prelama se motiv „istinitog sna”, poznat u istočnjačkim književnostima, sa motivima satiričkog realizma iz turske književnosti nastale pod utjecajem prijevodne francuske književnosti u prvoj polovini 19. stoljeća. Narativna figura obistinjenja sna iz postojeće klasične literarne tradicije ima funkciju naglašavanja postojeće klasične prototipske ideje u književnosti, dok je satiričko poigravanje motivima tek odraz odgovarajućeg sižejnog oblikovanja radnje nastalo najvjerojatnije pod utjecajem novih kretanja u književnosti na osmanskome turskom jeziku sredinom 19. stoljeća.

Autobiografija predstavlja i neku vrstu samoreprezentacije, katkada i kolektivne identifikacije, može sadržavati i kraće opise i podatke o drugim ličnostima i o članovima porodice. Autobiografije se mogu dijeliti i na osnovu „kolektivnog identiteta” autora teksta unutar određene društvene skupine ili hijerarhijski ustrojene zajednice, kao što su: autobiografije učenjaka, pisara, vojnika, ljudi iz kulturnog života ili vjerskih velikodostojnika. Prostorni (spacijalni) tropi katkada igraju važnu simboličnu ulogu pri pisanju autobiografije. Kod Varvarija Ali-paše Bosna je metafora a povratak u nju razlog zašto se odlučuje pisati autobiografiju u kojoj iznosi podatke o svojim brojnim pohodima i putovanjima prije dolaska u Bosnu. Kod Valija Novopazarca i Hasana Zijaija Mostarca sreće se pored stvarnog prostora i topos „unutrašnjeg prostora”, prostora duha, putovanja i stvarnog i mističkog na simboličkoj razini, što se može donekle tumačiti vezivanjem za duhovni identitet i sadržaj duhovnog putovanja duše koja traga za spoznajom. Autobiografije u starijoj književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima svakako odražavaju i duh vremena u kojem je živio autor teksta, tako da se „autorsko jastvo” jasno prepoznaje tek nakon uobičajenih i gotovo šabloniziranih pohvala državnih velikodostojnika njihovog vremena, sa pokojim detaljem iz njihova života. Također se i prostor „prešućenih činjenica” može shvatiti samo u kontekstu vremena u kojem je autor živio. Dok se čita tekst autobiografije, može se jasno razlučiti „glas” koji se obraća čitateljima i pripovijeda im događaje koji se uglavnom linearno opisuju, s manje ili više vremenskoga diskontinuiteta. Dakako uočava se i ritam, zvuk i sintaksa teksta. Također, sam stil implicira izravno obraćanje čitateljima, što je jedna od važnih stilskih dominantni autobiografskog diskursa.

Samoprezentacija ili „spoznaja sebe/jastva” nije identična danas kakva je bila u periodu kad su živjeli Derviš-paša Bajezidagić, Aga-dede Doborac, Muhamed Nergisi i ostali autori ranog osmanskog novovjekovlja. Štaviše, model samospoznaje kod nekih autora posve se razlikuje i na razini na kojoj se to spoznajno iskustvo ostvaruje i u prvom licu prenosi tadašnjim pretpostavljenim čitateljima. Doduše, u autobiografijama naglašene historiografske vrijednosti, kao što je stihovana autobiografija Varvarija Ali-paše, često izostaje tesavufsko-gnostička mistifikacija teksta i metafore koje ju odlikuju, dok se odstupanje od šablona i modela gnostičke samospoznaje u drugim autobiografijama, unatoč postojanju nekih prepoznatljivih tekstualnih signala, može, štaviše, smatrati autorskim pomakom prema posve drugom stilističkom pravcu i poetskom obrascu, kao što je to slučaj sa stihovanom autobiografijom Ali Riza-bega Stočanina. Dakle, paratekstualno okruženje, kao što su pretpostavljani čitatelji, stilski ukus epohe ili kulturološki milje, ima dosta utjecaja na autorski pristup u prikazivanju svoga životnog iskustva pretočenog u književni tekst.

Pisac autobiografije sam određuje kontekst u kojem iznosi događaje u prvom licu jednine, a tekstovni markeri tek su posljedica takvog autorskog odabira i vještine vladanja jezičkim izrazom. Autobiografski sporazum objedinjava strukturu i stilski izraz autora djela, a pozicija autorskog subjekta zapravo je istodobno i pozicija pripovjedača i lika i pisca djela.

LITERATURA I IZVORI

1. Christian, Roesler (2006), "A narratological methodology for identifying archetypal story patterns in autobiographical narratives", In: *Journal Of Analytical Psychology* 51(4), Freiburg, str. 574-586. [serial online, available from: Academic Search Complete, Ipswich, MA. Accessed May 8, 2017.]
2. Gökalp, Haluk (2004), „Bir Osmanlı Memurunun Hâl-i Pür-Melâl: Sergüzeşt-i İstolçevî”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/1, Üyö, Adana, s. 151-166.
3. Grgić, Stipica (2016), „Autobiografije i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti”, *Historijski zbornik*, god. LXIX, br. 1., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb.
4. Kadar, Marlene (1992), *Essays on life writing : from genre to critical practice*, University of Toronto Press, Toronto.
5. Kuvač-Levačić, Kornelija (2016), „Identitet subjekta u književničkoj autobiografiji djela”, *Libri & Liberi*, 5(1), Sveučilište u Zadru, Zadar.
6. Reynolds, Dwight F. & Brustad, Kristen E. (2001), ed.: *Interpreting the self: autobiography in the Arabic literary tradition*, Univ. of California Press, Berkeley [u.a.].
7. *Sergüzeşt-i İstolçevî* - İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi OE 570, 1272. H. / 1855. godine.
8. Smith, Sidonie & Watson, Julia (2010), *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
9. Sokolović, Osman A. (1972), "Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grad a o svome zavičaju i pogibiji Osmana II", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, knj. I, GHB, Sarajevo.
10. Velčić, Mirna (1991), *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*, August Cesarec, Zagreb.
11. Zlatar, Andrea (1998), *Autobiografija u Hrvatskoj*, Matica hrvatska, Zagreb.
12. Zlatar, Andrea (2000), *Ispovijest i životopis, Srednjovjekovna autobiografija*, Antibarbarus, Zagreb.

THE ISSUE OF THEORETICAL DEFINITION OF AUTOBIOGRAPHICAL DISCOURSE/ GENRE IN OLD BOSNIACS LITERARY TRADITION IN ORIENTAL LANGUAGES AND POSITION OF AUTHORS SUBJECT IN AUTOBIOGRAPHIES BY ALI PASHA VARVARI AND ALI RIZA STOLČEVI

Summary

While researching the manuscripts by Bosniak Muslims in Oriental languages in Bosnian literary criticism, we could notice the different approaches, varying from philological and literary-historical to the theoretical-literary approach, and very often could see the various problems at the level of understanding the essence of the work message. The current theoretical literature is striving to exceed the fluid boundaries of genres, and from the other hand, the personality of the author as a subject of the work has been extremely relativized. Although the term of autobiography seems to be easy to understand, there are several possible interpretations and problems of the pure theoretical nature, in the literary theory. From the other hand, while studying the autobiographies by Bosniacs authors in Oriental languages in Ottoman period, we could also notice some interesting new approaches in current literary criticism, which are insufficient for a proper understanding the theoretical description of the phenomenon itself. In the Bosniacs literature in Oriental languages, the particular problems of poetic conceptualization of authors subject in the text are evident, and they complicate the reception of just complicated term of poetic and biographical self-reference, together with the manners of overemphasized auto-reference. The mentioned issues in the scope of theoretical boundaries of definitions, as well as the other significant issues in the field, are described in this work.

Key words: older Bosniacs literature in Oriental languages, autobiographical, discourse, authors subject, Ali-paša Varvari, Ali Riza Stočanin

Adresa autora

Authors' address

Adnan Kadrić

Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu

adkadic@gmail.com